

Lijdska prava, civilno društvo i sukob u Bosni i Hercegovini

Giulio Marcon & Sergio Andreis
Lunaria

SHUR wp 05/09bis
Nov 2009

SHUR: Human Rights in Conflicts: The Role of Civil Society is a STREP project funded by the 6th Framework Programme of the European Commission (Contract number: CIT5-CT-2006-028815).
www.luiss.it/shur

Uvod

Specifičnost civilnog društva u Bosni i Hercegovini (BiH) uvjetovana je multietničnošću (tri dominantne grupe), važnom ulogom religija (gdje se svaka religija identificira sa jednom etničkom grupom: pravoslavlje sa Srbima, islam sa Muslimanima i katoličanstvo sa Hrvatima) te hegemonijom nacionalnih ideologija koje dominiraju politikom, društvom i kulturom u BiH. Imajući u vidu ovaj kontekst, u ovom ćemo poglavlju pokušati opisati civilno društvo u BiH, njegove specifičnosti i višeznačnosti. Ono što se nazire je raznolikost odgovora koje akteri civilnog društva daju sučeljavajući se jedni s drugima, ne samo unutar lokalnog političkog i vojnog konteksta, već i kroz sučeljavanja sa jakim inicijativama međunarodne zajednice i europskih institucija u BiH. U tom smislu ovo poglavlje također prezentira diskusije o europskoj politici prema sukobima, političkim prijedlozima, implementiranim humanitarnim strategijama i potpori koja se daje lokalnim organizacijama civilnog društva.

Uloga sukobljivačkog društva u sukobu

a. Osiguravanje sukoba (*Securitizing*)

Prije analiziranja uloge dijela civilnog društva u *osiguravanju sukoba* trebamo se prisjetiti činjenice da je civilno društvo u BiH (kao i u bivšoj Jugoslaviji) prije početka rata 1992. godine bilo slabo razvijeno i daleko od potpuno razvijenog koncepta demokracije i pluralizma, kako taj koncept razumijemo danas. Tijekom 80-ih godina, BiH (kao i bivša Jugoslavija) prolazila je kroz transformaciju iz ne-demokratskog režima u otvoreniji politički okvir. Do tada, društvene i civilne organizacije bile su vezane uz i ovisne o državnim strukturama ili komunističkoj partiji. Do kraja 80-ih u BiH nije bilo neovisnog i slobodnog civilnog društva. Mediji, mladi, sport, kulturne i socijalne organizacije bile su takozvane produžene ruke organiziranog komunističkog društvenog sustava. Kao i u mnogim drugim režimima, politički dominantne strukture koristile su „društvenu organizaciju“ kao sredstvo za dobivanje podrške ideologiji i političkim strukturama. U tom smislu, za vrijeme režima, društvene i kulturne organizacije djelovale su kako bi potvrdile i osigurale konsenzus i sudjelovanje u provođenju komunističke moći u zemlji. Od 90-ih nacionalizam je preuzeo ulogu komunizma kao ideološkog stupa i primijenio principe moderne države. „Etnicitet, a ne građanstvo, postaju pozadina formiranja države...Jer država ima etničku pozadinu, ne zasniva se na vladavini prava ili na individualnim pravima, već na identitetu koji razlikuje jezik, religiju, kulturne vrijednosti, povijesnu pripadnost...“ (Bianchini 1999).

Samo tijekom 60ih, a posebno 1968. godine kao i par godina nakon 1968., disidenti i manje grupe (kao npr. klubovi, krugovi ili grupe okupljene oko časopisa) pokušavale su slomiti zidove režima organizirajući debate na temu demokratizacije i budućnosti BiH i bivše Jugoslavije. Rezultat tih društvenih i političkih dinamika bilo je stvaranje svojevrsnog *društvenog podzemlja*, koje se dalje razvijalo tijekom 70ih i 80ih te je „uključivalo čak i objavljivanje *alternativnih časopisa*, heterodoksnih članaka u javnim novinama i predavanja na sveučilištu“ kao i „*samizdat* ili ilegalne sastanke“ (Bianchini 1999).

Ovakvo društveno podzemlje pokušalo je stvoriti stvarno i neovisno civilno društvo kakvo režim nije dozvoljavao. Međutim, navedeni fragmenti društvenih inicijativa nikada nisu zbiljski postali javni. Dok su se 70ih godina *Solidarnost* u Poljskoj i *Charta '77* u Čehoslovačkoj pojavile kao proturežimski akteri novog civilnog društva, sličnog kulturnog ili društvenog pokreta nije bilo u BiH. Slobodno civilno društvo – sa slobodom izražavanja, više-stranačkim sustavom i slobodom udruživanja – započet će tek početkom 90ih sa prvim slobodnim stranačkim izborima.

i. *Tipovi aktera/identitet*

U ranim 90im godinama, a prije početka rata, tri nacionalističke stranke (HDZ, SDS, SDA) sa svojim podružnicama djelovale su upravo prema *osiguravanju sukoba*. Svi intervjui koje su proveli SHUR istraživači, kao i istraživanja dostupne literature, potvrđuju ovu analizu. Treba naglasiti da su u kontekstu društva kao što je društvo u BiH, koje se tek otvorilo prema demokraciji, političke stranke bile jedine glavne društveno organizirane strukture kroz koje se kanaliziralo građansko sudjelovanje. Nepostojanje ili *nedovoljno razvijene* strukture civilnog društva (koje čine nevladine organizacije, neovisni mediji, udruženja i klubovi) dopuštalo je (nacionalističkim) političkim strankama monopolizaciju sudjelovanja i javnog aktivizma.

Sredinom 1991. godine u BiH se izdavalo 377 novina i drugih publikacija, postoje 54 lokalne radio stanice, jedna novinska agencija i državna radio-televizija. Mnogi od navedenih medija imali su negativnu ulogu u poticanju sukoba. Medijski sistem – bilo javni ili privatni manipulirao je informacijama kako bi podržao nacionalističke vizije i potaknuo etničke podjele u zemlji. Tjednik *Ljiljan* bio je glavni glas najjačeg nacionalističkog krila SDA. Ovakav nacionalistički stav od strane medija, akademskih institucija i religijskih struktura nastavio se tijekom rata kao i u poslijeratnom periodu. Isto se primjećuje i u akademskoj zajednici, sveučilištima, i ostalim javnim istraživačkim institucijama: mnogi povjesničari, politički znanstvenici i pisci koristili su kulturalno nasljeđe i sjećanje kao kontekst u kojem potvrđuju nacionalna prava određene etničke zajednice. Tijekom trajanja sukoba, intelektualci su davali fundamentalni ideološki, povijesni i društveni legitimitet političkim vođama, a kako bi opravdali svoje odluke i djelovanje, nacionalistički vođe u cijelosti su prigrlili elaborate kulturnih i religijskih institucija vlastite nacionalnosti. Hrvati su se referirali na *Napredak*, Muslimani na islamske kulturne i religijske krugove, a srpski nacionalisti na elaborate Srpske akademije nauka iz 80-ih godina.

Religije su svojom ulogom također doprinijele *osiguravanju sukoba*. Sve glavne monoteističke religije (pravoslavlje, islam, katoličanstvo) povezivane su sa vodstvom nacionalističkih stranaka te su bile uključene u politiku. Imale su negativnu ulogu u učvršćivanju uvjerenja svojih vjernika u nacionalističke tendencije. Katoličanstvo sa Hrvatima, pravoslavlje sa Srbima i islam sa Muslimanima postao je krajnji rezultat mješavine religija i nacionalnosti. Prevladavajuće suučesništvo religija u procesu *osiguravanja sukoba* je evidentno. „Nažalost, uloga religija na Balkanu bila je negativna...utjecaj religije bio je velik. Religije nisu uzrokovale rate, ali nisu ništa napravile da ga zaustave.“ (Oršolić 1995). Mjesec dana prije rata, 22. ožujka 1992. godine, pravoslavni patrijarh Pavle izjavio je na dvosmislen i zloslutan način: „Što bi Srbi trebali napraviti ako se žele osvetiti za sve patnje iz prošlosti? Da li da pokapamo žive? Da li da koljemo? Trebamo li ubijati djecu pred roditeljima? Ali Srbi to ne rade niti divljim zvijerima, niti ljudima“. Sarajevski *reis-ul-ulema* Mustafa Cerić 1993. godine izjavljuje: „Sada imamo državu i ne moramo tražiti oprost za to što smo Muslimani.“ (Pirjevec 2001). Među islamskim organizacijama koje su imale važnu ulogu osiguravanja sukoba dvije treba zapamtiti: *BiH Islamsku Zajednicu* i *Aktivnu Islamsku Omladinu* koje su tvrdile da islamsku kulturu, identitet i religiju treba prepoznati kao ključnu za BiH. Bilo je raznih pokušaja udruživanja različitih religija u promoviranju pomirenja među zajednicama, ali sa malo uspjeha, čak i sa malo odaziva.

Humanitarne organizacije djelomično povezane sa religijskim institucijama u ovom su kontekstu također odigrale ulogu: *Merhamet* (islamski), *Caritas* (katolički), Srpski crveni križ (u to vrijeme vodila ga je supruga g. Karadžića), kao i ostale manje npr. srpski *Dobrotvor*.

Sukob su također osigurale nasilne i para-militarističke grupe izvan BiH: *Tigrovi* odgovorni za masakre tisuća iz BiH, koje je vodio ratni zločinac Željko Ražnjatović – *Arkan* iz Srbije; *Patriotska liga*, stvorena 1990. godine od strane nacionalističkih Muslimana ili mudžahedinskih brigada iz Irana i Afganistana. Bosanska vlada osnovala je 1993. godine *El Mudzahedin* brigadu sa 1800 vojnika iranskog, afganistanskog i drugih porijekla, koje je koristila u Travniku, Bugojnu i Zenici, ne samo za vojne akcije već i za propagandu: dobro poznata publikacija koju su proizveli zvala se *Mišljenja koja moramo promijeniti*, a koja kritizira bosanske islamiste radi njihove umjerenosti. (www.osservatoriobalcani.org). I prije početka rata paramilitarne *Zelene beretke* bile su aktivne u muslimanskim krugovima. Na hrvatskoj strani bio je aktivan *HOS - Hrvatski obrambene snage*, kojeg je na početku rata zamijenilo HVO - Hrvatsko vijeće obrane, vojska koju je podržavala Republika Hrvatska.

ii. Okvir akcija

Mediji su manipulirali informacijama i zloupotrebljavali javne debate: širili su neistinite ili modificirane vijesti, preuveličavali su povijesne činjenice iz Drugog svjetskog rata i ranije povijesti kako bi ojačali nacionalizme i predrasude na taj način šireći mržnju između nacija i onemogućavajući put pacifističkim ili multietničkim pristupima. Izvještavanja u raznim programima sistematski su korištena kao podrška nacionalističkim pristupima istovremeno obeshrabrujući multietnički dijalog u društvenim i političkim situacijama. Ovakav tip izvještavanja bio je čest prije rata, dok je tijekom rata postao gotovo neizbježan. Bivši novinar sarajevskog dnevnika *Oslobođenje*, Zlatko Dizdarević rekao je: „Postoje novinari koji su ratni zločinci. Njihova je odgovornost jednaka odgovornosti zapovjednika u vojsci, možda i veća.“ (Marcon 2000). Manipulacija medija proširila je percepciju neprijatelja, na kojoj je počivao rat započet travnju 1992. godine.

Intelektualci su također doprinijeli iskrivljenoj ideološkoj interpretaciji povijesti BiH i društvenih dinamika. Dokumenti, knjige, službene izjave pisani su na način da polažu pravo na nacionalne identitete i posebnu ulogu u BiH scenariju. U Sarajevu u ožujku 1992. godine (mjesec dana prije početka rata) organiziran je prvi Kongres srpskih intelektualaca sa 500 sudionika koji su izjavili da žele podjelu zemlje po etničkim principima. Tijekom rata, mnogi ne-nacionalistički intelektualci (novinari, akademici, pisci, studenti, mladi) bježe iz BiH bilo da bi izbjegli rat ili kulturnu i političke represiju, uzrokujući tako sve veći utjecaj nacionalista na kulturnu scenu u BiH. U više slučajeva mediji i akademija surađivali su u svom radu prema nacionalističkim ciljevima: intelektualci su gostovali na televiziji ili pisali za novine šireći nacionalističke teorije, koje su prezentirane kao istinite te su dobile široku pažnju javnosti.

Kako bismo imali potpunu sliku dinamike civilnog društva u BiH nakon rata trebamo se prisjetiti činjenice da su relevantni dijelovi najkulturnijeg i dinamičnog dijela društva (mladi, intelektualci, ljudi bez nacionalističke pozadine) napustili zemlju kako bi izbjegli diskriminaciju ili bili prisiljeni živjeti u nacionalističkoj, ne-demokratskoj državi.

iii. Uvjeti: Struktura političkih mogućnosti (*Political Opportunity Structure – POS*)

Tranzicija iz režima osamdesetih prema otvorenim političkim strukturama na kraju desetljeća (s prvim višestranačkim izborima 1990. godine) polarizirala se u dvije struje: nacionalističku i demokratsko/reformatorsku, gdje je prva jača od druge. „Nakon komunizma, nacionalizam prerađuje diskriminaciju po kulturalnim linijama“ koristeći političke mitove i epska djela kako bi

naglasio etničke razlike. Četrdeset i pet godina komunističkog režima otežalo je društvu u cijelosti da razmišlja u cilju individualnih građanskih prava (što je temelj modernog civilnog društva), među ostalim i zato što komunistička ideologija razmišlja o klasama ili sličnim kategorijama te zato što je rastući nacionalistički pristup zasnovan na kolektivnim pravima. Kraj režima dao je prilike civilnom društvu oslobođenom od komunističke kontrole da razvije vlastite organizacije (Matvejević 2006). Treba također primijetiti da je raspad Jugoslavije za svoj prvi rezultat imao stvaranje novih političkih stranaka. Nacionalističke partije HDZ (Hrvati), SDS (Srbi) i SDA (Muslimani) bile su najvažnije i dominirale su političkom scenom. Bivše komunističko vodstvo (sa relevantnom iznimkom g. Izetbegovića kao i par drugih iznimaka) postalo je vodstvom novih nacionalnih partija. Samo su dvije multietničke političke stranke bile aktivne u to vrijeme (jedna podržana od strane federalnog premijera Ante Markovića i druga koju su osnovali socijaldemokrati). Navedene stranke bile su u političkom kontekstu samo slabe manjine (dobile su manje od 20% glasova u izborima 1990. godine).

Međunarodna zajednica je također imala ulogu u *osiguravanju sukoba*, prvo kroz podupiranje raspada Jugoslavije (na taj način otvarajući Pandorinu kutiju sukoba u bivšoj Jugoslaviji) i drugo kroz prihvaćanje nacionalističkih pristupa koji promoviraju sva politička vodstva u republikama bivše Jugoslavije. Kako Mary Kaldor navodi: „Takozvana međunarodna zajednica pala je u nacionalističku zamku jer je prihvatila percepciju sukoba koju je nametalo nacionalističko vodstvo...Bili su uvjereni da nacionalisti efektivno predstavljaju cijelo društvo i međunarodni pregovarači nisu vidjeli niti jedno drugo rješenje osim kompromisa nuđenih od strane nacionalista...Nisu vidjeli da 'mržnja i strah' nisu posebnosti zemlje, već posljedica rata. Na taj su način pomogli nacionalistima da ostvare svoje ciljeve te su oslabili perspektivu humanitarnosti.“ (Kaldor 1999, p.42). U takvoj političkoj situaciji organizacije civilnog društva koje su radile na *osiguravanju mira* bile su neprihvaćene. Na suprotnoj strani organizacije civilnog društva koje su radile na *osiguravanju sukoba* našle su saveznike u međunarodnoj zajednici.

b. Zadržavanje sukoba (Holding)

i. Tipovi aktera/identitet

Koristeći kategorije „izgradnja mira“, „zadržavanje sukoba“ i „poticanje sukoba“ za opisivanje neke aktivnosti, lako je pronaći primjere za aktivnosti poticanja sukoba. Aktivnosti zadržavanja sukoba teže je prikazati jer ukoliko nema poticanja sukoba, zasluge za sprečavanje sukoba mogu se pripisati aktivnostima zadržavanja sukoba; međutim postoje i drugi razlozi. Kategorije poticanje sukoba, zadržavanje sukoba i izgradnja mira u našem su slučaju bazirani na konceptu *osiguravanja sukoba* gdje je poticanje sukoba pojam istoznačan sa *osiguravanjem sukoba*, izgradnja mira pojam istoznačan sa *osiguravanjem mira*, a zadržavanje sukoba pojam istoznačan sa *sprečavanjem sukoba*, kao što se koristiti u cijelom procesu SHUR-a. U ovom kontekstu mogu se definirati četiri različita tipa *sprečavanja sukoba*. Oni su redom: negiranje evidentne egzistencijalne prijetnje, upozorenje da publika nema legitimnost o odlučivanju usvajanja izvanrednih mjera, preporuke publici da odbaci panične poruke i otpor uvođenju izvanrednih mjera. (Gromes, Bonacker 2007: 18).

Za SHUR studiju u BiH ova se definicija treba proširiti imajući u vidu podatke koji su sakupljeni tijekom intervjua održanih krajem 2007. godine. Svi intervjuirani, osim jednog, započeli su sa radom dugo nakon kraja rata u BiH (1992.-1995.). Dok se proces *osiguravanja sukoba* nastavio i nakon sukoba te je u nekim područjima i danas prisutan, većina *osiguravanja sukoba* desila se u vremenu koje je prethodilo samom sukobu kao i tijekom sukoba. Za to vrijeme dešavale su se klasične aktivnosti *sprečavanja sukoba*, na primjer demonstracije protiv rata u Sarajevu u travnju 1992. godine kada su demonstranti preuzeli kontrolu nad parlamentom, pokušavajući javnost

navesti da odbaci politiku panike. Ova je aktivnost *sprečavanja sukoba* propala u trenutku kada su se demonstranti sakupili ispred sjedišta političke stranke bosanskih Srba. U tom trenutku bosanski Srbi iskoristili su politiku panike, a zaštitari Radovana Karadžića ubili su četiri civila.

Ovo je samo jedan primjer kako akcija *sprečavanja sukoba*, u ovom slučaju demonstracije za mir, može propasti. Drugi je primjer postojanje bihaćke enklave i prehrambene tvrtke Agrokomerc. U regiji oko Bihaća i Velike Kladuše *osiguravanje sukoba* se nije desilo jer etničko nerazumijevanje nije smatrano egzistencijalnom prijetnjom te stoga nije bilo borbi između bosanskih Srba i Muslimana.

Srednjoročno gledano, ovo *sprečavanje sukoba* je propalo jer je bosanska muslimanska vlada pod Izetbegovićem nazvala Muslimane u zapadnoj Bosni izdajicama i zatražila izvanredne mjere. Izvanredne mjere rezultirale su vojnim porazom zapadno-bosanskih trupa te se mogu navesti kao dobar primjer *osiguravanja sukoba*. Oba primjera mogu poslužiti kako primjeri pokušaja *sprečavanja sukoba* u klasičnom smislu. Za korištenje kategorije *sprečavanje sukoba/zadržavanje sukoba* u odnosu na SHUR intervjuje, treba koristiti znatno širi pristup, što je omogućeno opisivanjem aktivnosti zadržavanja sukoba koje se bave simptomima sukoba, ali ne adresiraju uzroke sukoba. U tom su smislu aktivnosti zadržavanja sukoba samo međukorak jer pripremaju teren za mir sa jedne strane, ali istovremeno i postavljaju uvjete za eskalaciju sukoba sa druge. Još jedan aspekt koji trebamo definirati prije nego prikažemo empirijske rezultate istraživanja jest definicija pojma izgradnje mira.

ii. Okvir akcija

U SHUR kontekstu izgradnja mira odnosi se na *osiguravanje mira* odnosno, preoblikovanje politike panike kroz aktivnosti izgradnje mira. Ostale akcije koje mogu voditi demokratizaciji i razumijevanju demokracije kao i izgradnji mira mogu se dugoročno gledati kao aktivnosti trenutnog zadržavanja sukoba, jer se bave trenutnim simptomima situacije u BiH, odnosno nedostatkom demokracije i razumijevanja demokracije. Međutim, aktivnosti zadržavanja sukoba ne preoblikuju politiku panike. U tom smislu pokretanje magistarskog programa Sveučilišta u Sarajevu na temu „Ljudska prava i demokracija“ može se smatrati aktivnošću zadržavanja sukoba jer se studente uči kako da reaguju na *osiguravanje sukoba* na demokratski način, međutim taj isti magistarski program *per se* ne osigurava mir. Još jedan primjer aktivnosti zadržavanja sukoba jest rad organizacije *Medica Zenica*, koja pomaže ženama žrtvama rata i bavi se drugim temama bitnim za bosanski grad Zenicu. Pomoć traumatiziranim ženama adresira akutne simptome sukoba, ali istovremeno ne *osigurava mir* te se kao takva ova aktivnost najbolje opisuje kao aktivnost zadržavanja sukoba.

Još jedan interesantan primjer aktivnosti zadržavanja sukoba je rad organizacije *Q*. Ova organizacija promovira prava homoseksualnih osoba u BiH. Homoseksualnost je teška tema u BiH i organizacija ima problema sa lokalnim stanovništvom i religijskim grupama u provođenju svojih kampanja. Organizacija pokušava napraviti pregled percepcije homoseksualnosti u BiH razgovorima sa vladinim institucijama kao i kroz kontakte sa policijskim postajama kako bi saznala postoje li statistički podaci sa slučajevima registriranim radi seksualne orijentacije. Nadalje, organizacija *Q* održava javne debate kako bi se povećala svjesnost o diskriminaciji homoseksualnih osoba te pokušava oformiti mrežu podrške gdje bi se pojedinci/pojedinke mogli obratiti za pomoć. Vezano uz sve svoje aktivnosti organizacija *Q* nailazi na otpor od strane brojnih društvenih aktera, međutim kroz svoje aktivnosti istovremeno stvara svjesnost o diskriminaciji pojedinih grupa i pojedinaca, što organizaciju čini akterom u borbi za ljudska prava u BiH. Ipak aktivnosti organizacije *Q* ne mogu se smatrati aktivnostima izgradnje mira na način da njihove aktivnosti *osiguravaju mir*, jer se one ne

odnose na sam čin *osiguravanja sukoba*. Prava homoseksualnih osoba kao tema u BiH nije postojala prije rata te i nakon rata nije tema na političkoj agendi niti jedne stranke. Zbog toga rad organizacije odskakače od glavnog sukoba u BiH, ali je istovremeno povezan sa istim kroz svoj glavni cilj odnosno implementaciju ljudskih prava.

U sličnoj je poziciji i *Evropski pokret* u BiH. Ova nevladina organizacija bavi se pravima manjina te je posebno aktivna vezano za prava romske zajednice. Romi su najveća etnička grupa koja nije konstitutivna nacija u BiH. Osim toga, Romi se suočavaju sa diskriminacijom diljem BiH kao i sa ekstremno visokom stopom nezaposlenosti i najvećom stopom nepismenosti od svih etničkih grupa u BiH. *Evropski pokret* u BiH ima dva programa koji promoviraju prava Roma i rade na poboljšanju njihovog životnog standarda. Prvi se program bavi lobiranjem za prava Roma i ima program direktne pomoći Romima. Srž ovog programa pomoći su aktivnosti ureda za informiranje gdje Romi mogu dobiti savjete kako da najbolje riješe neki problem te za koju vrstu državne pomoći mogu aplicirati. Drugi program direktno adresira nepismenost Roma organizirajući nastavu i angažirajući učitelje. Ovim aktivnostima organizacija pokušava poboljšati životni standard Roma i promovirati pravo na jednakost.

iii. Uvjeti: Struktura političkih mogućnosti (Political Opportunity Structure - POS)

Aktivnosti zadržavanja sukoba vidljive su u brojnim akcijama lokalnih i međunarodnih organizacija civilnog društva. Definiranje neke aktivnosti kao aktivnosti zadržavanja sukoba, a ne kao izgradnje mira, ne mora se nužno poklapati sa samo-percepcijom aktivnosti lokalnih aktera, koji će uglavnom svoj rad opisati kao rad na izgradnji mira. Ovo je pak primarno određeno načinom na koji SHUR definira izgradnju mira, što istovremeno ne znači da aktivnosti koje se definiraju kao aktivnost zadržavanja sukoba ne mogu osigurati miran i demokratski razvoj zemlje, već samo to da ne djeluju kao aktivnosti koje *osiguravaju mir*.

Među političkim uvjetima treba razmotriti i međunarodne i unutrašnje faktore. Pristup UN-a i Europskih institucija tijekom rata suštinski je okarakteriziran kao aktivnost *zadržavanja sukoba* sa skromnim i ne-efektivnim pokušajima da se nađu rješenja za prekid sukoba. Glavni pobornik ovakvog pristupa je David Rieff koji primjećuje da je međunarodna humanitarna pomoć tijekom rata bila alibi za izbjegavanje političke ili vojne intervencije. „Umjesto političke inicijative, podržane prijetnjom vojne intervencije, zemlje zapada odabrale su humanitarnu pomoć koja je olakšala najgore posljedice sukoba koji su pokušavali zadržati dobrotvornim akcijama. *Zadržavanje sukoba* dobrotvornim akcijama je definicija dana od strane jednog zvaničnika UN-a. Problem je bio u tome kako osigurati da humanitarni *alibi* opravda nepostojanje intervencije.“ (Rieff, 2002). Međunarodne i bosanske organizacije civilnog društva koje su radile unutar ovih okvira treba svrstati u aktere koji zadržavanju sukob. Međunarodne institucije masovno su podržavale međunarodne i domaće nevladine organizacije koje su davale humanitarnu pomoć te su istovremeno davale vrlo malo podrške organizacijama koje su radile za mir, ljudska prava i slobodu komuniciranja.

Srpske i hrvatske nacionalističke grupe (politička vodstva i društvena, religiozna, kulturna *nomenklatura*) bile su najzainteresiranije da održe sukob tijekom rata kao i u poslijeratnom periodu, nakon Dejtonskog sporazuma. To je bio način da očuva podjela zemlje na entitete i da se održi nacionalistički pristup. U ovim uvjetima nakon rata lokalne nevladine organizacije prihvaćaju strategiju zadržavanja sukoba čekajući bolja vremena, bez raspravljanja okvira Dejtonskog sporazuma (ili traženja pune implementacije ljudskih prava). U nekim slučajevima nije bilo alternative radi rizika ponovnog sukoba ili sprečavanja rada organizacije. Ovo je posebno točno za

Republiku Srpsku (RS) tijekom rata kao i par godina nakon Dejtonskog sporazuma.

c. Osiguravanje mira (De-securitizing)

Nije neuobičajeno za akademske komentatore da primjer trenutnog stanja u BiH nazivaju hladnim mirom (Belloni, 2007: 1) ili lažnom demokracijom (Chandler, 2000). Razlozi za ovo neželjeno stanje mira uvjetovani su raznim faktorima: previše direktnog uključivanja međunarodne zajednice, tenzije među etničkim grupama koje se ne adresiraju, visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak ekonomske sigurnosti za mnogobrojne obitelji, izuzetno birokratizirane i kompleksne državne strukture, nepostojanje osjećaja vlasništva nad društvenim i demokratskim razvojem. Dok ovi primjeri prikazuju pesimističnu sliku budućnosti BiH, trenutni hladni mir ili lažna demokracija istovremeno su potaknuli snažno uključivanje civilnog sektora u promociju različitih formi mirovnog rada.

Fagan (2005: 406) to formulira ovako: „[č]ini se da svi aspekti međunarodnog vođenja post-konfliktne tranzicije u BiH ovise o razvoju civilnog društva“. Nevladin sektor u BiH karakterizira nekoliko specifičnosti. Prvo, ambicija da se bude alternativa nacionalističkim političkim elitama zahtijeva od većine nevladinih organizacija da se glasno odupre partikularnim nacionalističkim interesima. U suprotnom, organizacija je definirana kao srpska, hrvatska ili bosanska. Većina nevladinih organizacija ipak teži multietničnosti, postavljajući toleranciju, kompromis, dijalog i umjerenost kao svoje osnove vrijednosti.

U 2005. godini u BiH je postojalo više od 7000 nevladinih organizacija. Posljedica ovako velikog broja organizacija je politika konsolidacije primjetna u nekoliko zadnjih godina (Belloni, 2007). Politika konsolidacije manifestira se u različitim vrstama partnerstva i ohrabriranjem organizacija da se oslone na stranu pomoć. U stvarnosti, ovakvi procesi mogli bi otvoriti put nacionalističkim interesnim grupama koje imaju sredstva da pomognu određenim dijelovima nevladinog sektora. Jedan ovakav primjer je iz RS-a iz 2007. godine, kada mreža navodno nezavisnih nevladinih organizacija SPONA, financijski i moralno podržana od strane političkog vodstva RS-a, organizira masovne proteste zahtijevajući referendum o neovisnosti RS-a.

Na kraju, osvrnut ćemo se na pokušaje nekih međunarodnih mreža da spriječe i/ili mirno riješe sukob. Helsinški parlament građana (The Helsinki Citizens Assembly - HCA) započeo je sa radom već u ožujku 1991. godine te je otvorio urede u nekoliko bh. gradova. Rad *Veronskog foruma za mir i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji* potaknuo je Alexander Langer, zastupnik zelenih u europskom parlamentu. Europske grupe medija i novinara (Alternativna informativna mreža - AIM, *Reporteri bez granica*, *Droite de Parole*, *Associazione Est Ovest*) promovirali su podršku bh. novinarima. Europske humanitarne mreže nevladinih organizacija osigurale su pomoć najugroženijima u ratu, bez obzira na njihovu etničku ili nacionalnu pripadnost. Isto je napravilo i nekoliko protestantskih crkava.

i. Tipovi aktera/identitet

Gotovo svi od 27 aktera civilnog društva intervjuiranih u SHUR studiji slučaja u BiH sebe definiraju kao aktere uključene u aktivnosti promoviranja mira. Točnije, 12 organizacija kaže da se specifično fokusira na mirovne aktivnosti. Nadalje, intervjuirani akteri predstavljaju razne organizacijske strukture, identitete kao i načine financiranja. U našem su uzorku također dvije alternativne radio stanice EFM Sarajevo (www.efm.ba) i Radio 202. Osnivač i urednik Radija EFM Zoran Čatić kaže da je uloga EFM-a izuzetno bitna jer funkcionira kao glas opozicije javnom nacionalnom radiju. EFM radio provodi nekoliko kampanja koje se fokusiraju na različite teme

ljudskih prava, koje prema procjeni uposlenih na EFM radiju zaslužuju pažnju. Čatić dobiva pomoć i podršku kolege Stefana Pejovića, voditelja popularnog talk-show-a na Radiju 202, koji također govori o temama iz domene ljudskih prava. Ostale se organizacije definiraju kao lobističke i aktivističke grupe i uključuju Udruženje logoraša Republike Srpske (ujedno član SPONA-e), Forum mladih Stolac, Pokret za socijalnu pravdu, Centar za promociju civilnog društva (www.civilnodrustvo.ba i www.grozd.ba), Plava sfera i Fondacija Jedan svijet – platforma za jugoistočnu Europu. Ove su grupe raznih struktura i karakteristika koje ujedinjavaju naponi da promoviraju ljudska prava. Nadalje, u uzorku se nalazi i psihološka organizacija *Medica Zenica* koja radi sa silovanim ženama žrtvama rata i obiteljima sa obiteljskim nasiljem. Na kraju, tu je i pojedinac za kojeg se također može reći da radi na osiguravanju mira kroz svoje aktivnosti kao polaznik pravoslavnog sjemeništa - Vladimir Ponjarić.

Zajednička karakteristika ovih različitih aktera su njihovi pokušaji da osiguraju mir, ne-etničke i globalne vrijednosti ljudskih prava. Zbog toga što su kršenja ljudskih prava vidljiva i prepoznata u širem smislu, aktivnosti koje organizacije sprovode, iako ne nužno povezane su sa direktnim radom na kršenju ljudskih prava, bave se kršenjima ljudskih prava u širem smislu te riječi. Stoga se rad na pravu da se mirovine isplate na vrijeme vidi ujedno kao rad na osiguravanju ljudskih prava i mirovni rad.

Rad međunarodnih mreža može se sažeti u dvije vrste inicijativa: A. Politička potpora organizacijama civilnog društva u BiH (medijima, ženama u crnom i sličnim), odnosno svojevrсна „diplomacija odozdo“ uključujući organizaciju konferencija; međunarodni forumi za promociju i obranu ljudskih prava, kao što je to HCA organiziran u Tuzli 1994. godine u suradnji sa *Forumom građana Tuzla*. U sferi medija, Alternativna informativna mreža - AIM otvorila je nekoliko ureda u BiH pokušavajući pružiti nezavisne informacije kroz lokalne radio stanice i novine. B. Humanitarna pomoć sakupljena na zapadu i dostavljena lokalno i udomljavanje izbjeglica.

ii. Okvir akcija

Okviri mogućih akcija ovise o brojnim faktorima: međunarodnim vezama i vezama sa nacionalnim vlastima. Ako se složimo sa mišljenjem norveškog ambasadora u BiH, Jana Braathua, financijska sredstva za rekonstrukciju kao i jači fokus na izgradnju institucija može se uzeti kao indikator trenutne situacije.

„Od 2000. godine evidentan je jači fokus na izgradnju institucija. Razvoj se dakle kretao od humanitarne pomoći i obnove prema izgradnji institucija, iako još uvijek postoje elementi humanitarne pomoći i obnove...Na primjer, imamo projekt upravljanja vodama koji uključuje četiri lokalne zajednice, gdje moramo insistirati da se navedene zajednice organiziraju na način da svoja iskustva u upravljanju vodom mogu prenijeti i drugim zajednicama.“¹

Jasno je, kao što je naznačeno ranije, da institucije koje osiguravaju sredstva kao i međunarodna zajednica općenito ohrabruje sve više aktera civilnog društva da udruže svoje aktivnosti. Ovakav razvoj rezultira time da akcije pojedinih nevladinih organizacija i aktera civilnog društva postaju dijelovi većih kampanja koje provode mreže širom BiH.

U vrlo širokom kontekstu aktere civilnog društva koji rade na *osiguranju mira* možemo podijeliti u tri kategorije. Prva je kategorija organizacija koje se u potpunosti ili djelomično oslanjaju na sredstva dobivena od strane međunarodnih donatora izvan BiH. Primjer takve organizacije je

---

1 Citat iz intervjua Inger Skjelsbæk sa ambasadorom Janom Braathuom iz Sarajeva, 3. prosinca, 2007.

Međunarodni centar za mir, koji sredstva dobiva od Europske komisije, Europskog parlamenta, OESS-a i Ujedinjenih naroda. Oni su također, kako navodi njihov predsjednik Ibrahim Spahić, nedavno primili sredstva domaćih institucija. Glavne aktivnosti koje provode su podizanje svijesti o antiratnim i pacifističkim pokretima kroz među-religijske susrete, objavljivanje časopisa „Zašto“ i proteste protiv vojne regrutacije. Spahić vidi ukidanje obaveznog vojnog roka u BiH kao pobjedu za BiH i nagradu za njegove napore. Situacija u Medica Zenica je slična. Organizacija je osnovana 1993. godine uz pomoć sredstava Medica Mondiale, njemačke nevladine organizacije koja je specijalizirana za ženska prava, a posebice za tematiku nasilja nad ženama. Druge organizacije u Europi i SAD-u također su podržavale organizaciju sve do 2006. godine, kada je vanjsko financiranje manje više presušilo. Bliska suradnja sa lokalnim institucijama, kao što je to socijalni centar, lokalna policija i drugi, omogućilo je daljnje postojanje organizacije. Lobiranje organizacije osiguralo je zakonske promjene vezano uz prava žena na zaštitu od nasilja. Druga kategorija organizacija odbija međunarodnu financijsku pomoć jer žele potpunu neovisnost odnosno ne žele biti uvjetovane međunarodnim viđenjem razvoja BiH. Oba ranije navedena radija su primjer ovakvog pristupa. Zoran Čatić sa EFM radija opisuje situaciju na sljedeći način: „Mediji i nevladine organizacije isključivo su u potrazi za novcem dok političari, kao i ostali, u biti nisu zainteresirani za ljude osim kada drže govore u javnosti.“²

Forum mladih Stolac također smatra da bi bilo idealno biti neovisan od međunarodnih financijskih sredstava, ali iz praktičnih razloga prihvaća osnovna međunarodna financijska sredstva, pogotovo za organizaciju ljetnih kampova za mlade. Nihovo se financiranje zasniva na projektima. I Fondacija Jedan svijet – platforma za jugoistočnu Europu spada u ovu grupu. Sanjin Bužo pojašnjava: „Uvijek smo govorili 'ne' onima koji su nam željeli dati novac, uključujući strane razvojne programe, jer smo željeli biti neovisni i jer je naša filozofija filozofija samofinanciranja. Prodajemo majice, organiziramo koncerte i prihode koristimo za aktivnosti. Ako zbiljski želimo poboljšati situaciju, neophodno je da budemo neovisni. Ono što tražimo od pojedinaca je njihov angažman. Ako nam njemački ambasador želi pružiti podršku najbolji je način da on promovira i predstavlja naše ciljeve gdje god ide. Financijska podrška i očekivanje da se logo donatora vidi na našem promotivnom materijalu nije pravi način. Za mene podrška znači uključivanje pojedinaca u aktivnosti, međutim kada pitate velike organizacije da se uključe na takav način, odgovor koji dobijete je da to nije na njihovoj agendi.“³

Na kraju, postoje organizacije koje su čvrsto povezane sa nacionalnim vlastima i čije se postojanje potpuno oslanja na njihovu podršku. Jedini primjer ovakve organizacije iz grupe koju smo intervjuirali je Udruženje logoraša Republike Srpske.

Pokušaje osiguranja mira možemo sažeti na one koji se fokusiraju na legislativu, podizanje svijesti, među-religijski/među-etnički dijalog, psihološku pomoć i multietničke aktivnosti za mlade.

iii. Uvjeti: Struktura političkih mogućnosti (Political Opportunity Structure - POS)

Dok su interne promjene kao što je to reforma policije i vojske vrlo važne za međunarodnu zajednicu u BiH kao i za domaće političare, ove teme nisu vidljive u intervjuima koje smo proveli. Navedene su reforme dio puta BiH prema statusu zemlje kandidata za EU. Intervjui su provedeni u vrijeme kada je BiH potpisala Sporazum o suradnji i pridruživanju (prosinac 2007.) koji je signalizirao da je BiH spremna napraviti potrebne promjene kako bi se kvalificirala za prijavu za zemlju kandidatkinju. Interesantno je da put prema EU članstvu nije dio POS-a raspravljanog sa akterima civilnog društva u ovoj studiji.

2 Citat iz intervjuja sa Inger Skjelsbæk u Sarajevu, 30. studeni, 2007.

3 Citat iz intervjuja sa Francesca Nicora u Sarajevu, 3. prosinac, 2007.

Ono što se čini važnijim su posljedice Dejtonskog mirovnog sporazuma i visoko birokratizirana forma vlasti koja je ustrojena tako da osigurava ravnomjernu reprezentaciju etničkih grupa u parlamentu i vladi, uključujući i tripartitno predsjedništvo. Miješano etničko porijeklo isključuje pojedinca/pojedinku iz politike te se ova činjenica posebno naglašava u medijima. Ova je tema također raspravljana u fokus grupama. U tom kontekstu većina aktera civilnog društva, ukoliko raspravlja o ovoj temi, želi zadržati ujedinjenu odnosno federalnu BiH.

Odnos EU institucija i civilnog društva

Većina intervjuiranih vidi nacionalizam kao najozbiljnije kršenje ljudskih prava odnosno prevladavanje nacionalizma kao jedan od najvažnijih problema kojima se bave. Međutim, dokle god postoji predsjedništvo i stranke koje predstavljaju pojedine etničke grupe kraj nacionalističke politike u BiH se ne nazire. Nadu za multietničku BiH u budućnosti pripadnici različitih etničkih grupa vide u pristupanju EU. Cilj Visokog predstavnika u BiH je također osigurati temelje za članstvo BiH u EU. To je ujedno i razlog zašto Visoki predstavnik u BiH, koji je istovremeno i Specijalni predstavnik EU, treba raditi na tome da njegova pozicija postane nepotrebna. Nadalje, zemlja koju kontrolira Specijalni predstavnik EU ne može postati članicom Unije jer bi Specijalni zastupnik EU imao mjesto u Europskom vijeću, instituciji kojoj Specijalni predstavnik EU odgovara.

To znači da će se EU polako povlačiti iz BiH kao akter koji kontrolira politike, kako bi se zemlja mogla sama razvijati i dugoročno postati članicom EU. Dok je trenutno EU glavni međunarodni faktor u BiH teško je zamisliti da će se povući iz zemlje u nekoliko narednih godina. Uz Specijalnog predstavnika EU u BiH se također nalazi Delegacija Europske komisije kao i Policijska misija EU, koja nastoji uspostaviti održivu, multietničku policiju kroz monitoring i inspekciju kao i mentoriranje lokalne policije. Najnovija EU misija u BiH je EUFOR, uspostavljena 2004. godine od kada je EU zadužena za međunarodnu vojnu prisutnost u BiH nakon što je preuzela tu ulogu od NATO-a koji je vodio SFOR. Trenutno misija EUFORA broji 2500 vojnika uglavnom iz EU zemalja, ali i pridruženih država te je ujedno najveća vojna operacija Unije.

Što se tiče financiranja EU je financirala 52 mikro projekta na temu ljudskih prava i demokratizacije od 2001. godine. Projekti su ostvareni u suradnji sa lokalnim i međunarodnim partnerima u ukupnom iznosu od 3 miliona Eura, plus dodatnih 1,4 miliona koji trebaju stići. Preko 8 miliona Eura namijenjeno je za makro projekte koji pokrivaju cijelu teritoriju BiH, uključujući *Studiju percepcije korupcije* i *Krimolovac*, koji uključuju sociološke, psihološke i ekonomske analize, te stvaraju prvu bazu podataka za cijelu BiH. Uz ove projekte koje EU financira preko Europske Inicijative za ljudska prava i demokraciju (EIDHR) EU također financira projekte demokratizacije i ljudskih prava kroz CARDS program.⁴

Jedan od SHUR intervjua vođen je sa Michaelom Doherty, Voditeljem ureda za suradnju Europske komisije u Sarajevu koji je zadužen za aktivnosti lokalnog financiranja. Michael Doherty naglašava da se uglavnom financiraju multikulturalni programi koji za cilj imaju poboljšanje suradnje različitih etničkih grupa i dodaje da je u posebnim slučajevima moguće financiranje projekta jedne etničke grupe ukoliko projekt nije u suprotnosti sa idealima Komisije.

Integrirana analiza dinamike sukoba oblikovana kroz odnose tri vrste utjecaja

---

4 <http://www.europa.ba/?akcija=clanak&CID=19&jezik=2&LID=34>

Kao što smo navodili u drugim dijelovima ovog poglavlja bh. civilno društvo je prije rata bilo slabo i nerazvijeno. Tijekom rata samo je nekoliko aktera nastavilo sa radom i to u vrlo teškim uvjetima (opsada najvažnijih gradova, opće etničko čišćenje, bitke i nasilje prošireno po cijeloj zemlji) sa malo mogućnosti da se utječe na tijek rata. U poslijeratnom periodu broj nevladinih organizacija i organizacija civilnog društva naglo je porastao između ostalog i zato što je međunarodna zajednica podržavala specifične projekte „izgradnje kapaciteta“. Rezultat naše analize pokazuje da su mediji, religija i kultura igrali bitnu ulogu u *osiguravanju sukoba* tijekom rata i prije rata. Ovo je relevantno radi važnosti etničkog identiteta, masovne psihologije, kulturalnih simbola i povijesnih mitova u nacionalnom sukobu, kakav je bio sukob u BiH. Zato što je sukob bio „nacionalan“ i „etnički“ novinari, povjesničari, intelektualci i svećenici imali su krucijalnu ulogu u potvrđivanju stereotipa, povijesnih legendi, prikazivanja etničkih žrtvi kao i svih drugih implikacija koje etničko porijeklo ima na kulturalni i socijalni identitet. Sve ne-nacionalističke snage u kulturnim krugovima, medijima i religijskom sektoru pokušale su biti opozicija etničkim tendencijama. Generalni je trend bio taj da organizacije civilnog društva nisu uspjele u *osiguravanju mira* niti su utjecale na tijek rata. Njihova je uloga bila marginalna, čak i kada su uspostavili jake veze sa organizacijama civilnog društva u Europi na taj način pokušavajući osigurati nadu u multietničku budućnost BiH. Organizacije su imale pozitivnu ulogu u sprečavanju najgorih kršenja ljudskih prava i širenju informacija i svjesnosti o situaciji u zemlji prema međunarodnim akterima.

Naša analiza pokazala je relativno velik broj organizacija civilnog društva koje su radile za mir i ljudska prava i nešto neodređeniju ulogu posebnih aktera civilnog društva, kao npr. medija, religije i akademske zajednice, koji su radi svojih posebnih veza sa političkim moćnicima igrali važnu ulogu u *osiguravanju* i *zadržavanju sukoba* (specifično se odnosi na religijske institucije). Istraživanje je pokazalo mnogo manji prostor djelovanja za organizacije civilnog društva u periodu prije i tijekom rata i više prilika za djelovanje (također radi promjene interne političke strukture i međunarodne podrške) u periodu nakon rata. Međunarodna zajednica je igrala ključnu ulogu u razvoju civilnog društva primjenjujući pristup „odozgo prema dolje“ koji pak ostavlja sumnje u stvarno sudjelovanje „odozdo“ odnosno građansko sudjelovanje u razvoju civilnog društva.

Pomirenje predstavlja najbolju pozadinu za promoviranje ljudskih prava koja niti danas nisu poštovana u BiH. Ova bi činjenica – po našem mišljenju – trebala potaknuti aktere i organizacije civilnog društva da svoj rad usmjere više prema narodu, a manje prema zadovoljavanju zahtjeva donatora; da se više uključe u direktan rad sa ljudima u društvu koristeći pristup „odozdo prema gore“ te da se manje bave marketinškim pristupom podređenim vidljivosti i predstavljanju projekta. Potrebno je više sadržaja i manje marketinga. (Matteucci 1996).

Ovo nas vodi prema analizi uloge međunarodne zajednice u promoviranju ljudskih prava od početka sukoba do poslijeratnog perioda. Integrirana analiza pokazuje mnogo propusta od strane međunarodne zajednice u preveniranju i sprečavanju kršenja ljudskih prava. Tijekom rata prevladavao je pristup „real politike“ dok je humanitarna pomoć – kao što to sugerira velik broj autora – bila alibi za nedostatak političke inicijative da se rat zaustavi (Rieff 2002, Vaux 2001). Ovo je navelo veći dio Muslimana i Hrvata da oštro kritiziraju ponašanje međunarodne zajednice kao suučesništvo sa agresorom. Podrška međunarodne zajednice bila je uglavnom usmjerena prema humanitarnim organizacijama (većinom međunarodnim) te su sredstva za projekte i akcije na temu ljudskih prava povećana tek u poslijeratnom periodu. Europske institucije su također u pojedinim slučajevima zakazale u promociji ljudskih prava: na primjer, Europska administracija grada Mostara (EUAM, 1994.-1996.) bezuspješno je pokušavala prevazići etničku podjelu grada. EU je pokušavala promovirati ljudska prava, ali u kontekstu trajnih nacionalnih podjela rezultat kao i odobravanje bh. društva bili su djelomični (Bazzocchi 2006).

Zaključak

Rat u BiH je započeo u društvu gdje nije postojalo organizirano civilno društvo (Bianchini 1999). Prvi slobodni izbori u BiH održani su 1990. godine, samo dvije godine prije rata sa postupnim građenjem višestranačkog sistema i prvi put nakon Drugog svjetskog rata. Dominantna prisutnost nacionalističkih stranaka (koje se identificiraju sa tri glavne etničke grupe: Muslimanima, Srbima i Hrvatima) zauzima gotovo sav prostor javne i političke debate prije rata i na početku rata. (Kaldor 1993). Samo nekoliko organizacija civilnog društva (antiratne grupe, žene, multietničke organizacije) u to vrijeme aktivno rade na izbjegavanju rata. Značajan broj novih organizacija civilnog društva u predratna vremena vezan je uz nacionalističke stranke ili stare komunističke (socijalne) organizacije (grupe za sport i slobodno vrijeme, profesionalne organizacije, sindikati) koje su još uvijek preživljavale u novim uvjetima. Kao što je to slučaj sa političkim vodstvom, veliki dio društvenih organizacija zamijenio je komunističku ideologiju sa novim nacionalističkim pristupom. Također, treba dodati da su novonastale organizacije civilnog društva bile smještene u nekoliko gradova, dok ih na selu praktički nije bilo.

Rast civilnog društva u BiH, kao što je to slučaj u ostalim istočno europskim zemljama nakon pada komunističkog režima, ne znači automatski porast građanskog sudjelovanja u javnom, društvenom i političkom životu. U stvari, mnoge su se bh. nevladine organizacije razvile zahvaljujući međunarodnim financijskim sredstvima, a ne podršci „odozdo“ tj. od strane građana koji aktivno žele sudjelovati u civilnoj i društvenoj sferi. Organizacije također nemaju članove, nema sistematiziranog prikupljanja sredstava u zajednici niti su organizacije demokratski ustrojene; čine ih uposlenici i u 100% iznosima rad organizacija je financiran od strane europskih institucija ili međunarodnih fondacija koje ujedno uvjetuju njihov rad. Ovo pak implicira strukturalnu neadekvatnost organizacija civilnog društva u BiH sa slabim uporištem u lokalnoj zajednici i nedostatkom nezavisnosti od institucija koje ih financiraju. Pojedini autori (Stubbs 1998; Deacon – Stubbs 1998) također su komentirali nejasnu ulogu nevladinih organizacija u BiH u preuzimanju uloge države (kao i u mnogim drugim zemljama, a posebno u zemljama u razvoju). Kao što analize i intervjui provedeni tijekom SHUR projekta pokazuju postoje također organizacije civilnog društva koje nisu primile EU sredstva ili drugu vrstu podrške; to su grupe (udruženja majki žrtava rata, veterani, grupe mladih i neovisne radio stanice) ukorijenjene u društvu, zasnovane na volonterizmu i aktivnom uključivanju u javni život. U civilnom društvu u BiH primjetan je dvodimenzionalni razvoj: sa jedne strane vidljiva je postepena profesionalizacija i strukturaliziranje organizacija kao i jačanje njihove ekonomske neovisnosti od stranih institucija; sa druge strane postoje male organizacije sa jakim identitetom, marginalizirane u odnosu na domaća i međunarodna tijela. Također, neke su organizacije proizvod sukoba, dok druge za cilj imaju neovisno građansko sudjelovanje u društvu. Prepreke boljem razvoju multikulturalnog civilnog društva su nacionalni politički kontekst, kojeg još uvijek karakterizira separacija i razdvajanje po nacionalnosti, a koje je nasljeđe ratnih strahova i mržnji i nepostojanje unitarne države koja bi favorizirala dijalog među etničkim grupama.

U poslijeratnom vremenu organizacije civilnog društva, odnosno općenito akteri civilnog društva, imali su više utjecaja na domaću i međunarodnu politiku te su utjecali na vrijednosti i uvriježene stavove u društvu na obuhvatniji način nego ranije. Kultura ljudskih prava i potreba za trajnim mirom prepoznati su u društvu. Međutim i dalje mali broj ljudi vjeruje u istinsko pomirenje i premalo aktera civilnog društva radi na pomirenju. Mediji su bolji nego što su bili u ratnim vremenima, religija je manje podređena političkoj moći nego prije – sa iznimkom islama. Međutim, većina posla još preostaje. Ako organizacije civilnog društva dobiju više potpore u društvu u BiH te budu efektivnije u svojim političkim prijedlozima u praksi budućnost će biti ljepša, za BiH i za sve

nas.

Bibliografija

- AA.VV. (1992), *War Crimes in Bosnia Herzegovina*, Helsinki Watch Report, New York
- Bazzocchi Claudio (2003), *La balcanizzazione dello sviluppo*, Il Ponte, Bologna
- Belloni Roberto (2007), *State Building and International Intervention in Bosnia*. Great Britain: Routledge
- Bianchini Stefano (1999), *Ethnicity, Democracy and Integration Processes*. Paper, University of Bologna 1999
- Bianchini Stefano and Uvalic Milica (1997), *The Balkans and the Challenge of Economic Integration. Regional and European Perspectives*. Longo Editore, Ravenna
- Bose, Sumatra (2002), *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*. New York. Oxford University Press
- Bougarel, Xavier; Elissa Helms & Ger Duijzngs (2007). Eds. "Introduction". In the *New Bosnian Mosaic*. Great Britain. Ashgate.
- Bojicic-Dzelilovic V. *From Humanitarianism to Reconstruction: Towards an Alternative Approach to Economic and Social Recovery from War*, in Kaldor Mary (ed.), *Global Insecurity*, Pinter, London 2000
- Chandler, David (2000) *Faking Democracy After Dayton*. London: Pluto Press
- Deacon B., Stubbs P. (1998) *International Actors and Social Policy Development in Bosnia Herzegovina. Globalism and New Feudalism*, in *Journal of European Social Policy*, 8.2, 1998
- Dimietrivic V. (1993) *The insecurity of Human Rights After Communism*, Norwegian Institute of Human Rights, publication n. 11
- Dizdarevic Zlatko (1993) *Journal de guerre. Cronique de Sarajevo assiegè*, Spengler editeur, Paris
- Duffield M. (1998) *Post-Modern Conflict, Warlords, Post-Adjustment State and Private Protection*, in *Civil Wars* 1 (1)
- Duffield M. (2001) *Global Governance and the New Wars*, Zed Books, New York 2001
- Fagan, Adam (2005) *Civil Society in Bosnia Ten Years after Dayton*. In *International Peace keeping*. Vol. 12, No.8
- Gambino Antonio (2002) *L'imperialismo dei diritti umani. Caos o giustizia nella società globale*, Editori Riuniti, Roma

- Gati G. (1992) *From Sarajevo to Sarajevo*, Foreign Affairs LXXXI, 4
- Kaldor Mary (1993) *Yugoslavia ad the New Nationalism*, New Left Review, 197.
- Kaldor Mary (1999) *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge: Polity, 1999
- Kaldor Mary (2000) *Global Insecurity*, Pinter, London
- Knaus, Gerald & Felix Martin (2003) *Travails of the European Raj*” In Journal of Democracy, Vol. 14, No. 3, July 2003
- Hollbrooke Richard (1998) *To End a War*, Random House, New York
- IPB (1996) *From Saigon to Sarajevo. Mass Media in Time of War*, IPB Stockholm
- Lucarelli Sonia (1995) *The International Community and the Yugoslav Crisis. A chronology of Events*, EUI Working Paper, Robert Schuman Centre RSC No 95/b, Florence
- Malcolm, Noel (1996) *Bosnia: A Short History*. London: Papermac
- Marcon Giulio (2000) *Dopo il Kosovo. Le guerre dei Balcani e la costruzione della pace*, Asterios, Trieste
- Martinelli Marta (1999) *Track II Diplomacy as a Complement to Official Diplomacy, Training in EU Affairs for Diplomats from Central and Eastern Europe*, Cervia 1999
- Matteucci Silvia (2000) *Associazionismo, media indipendenti ed intellettuali nei paesi balcanici*, Trieste, Asterios
- Matvejevic Predrag (2006) *Le monde “ex” et le temps d'apres*. Ed italiana Mondo ex e tempo del dopo Garzanti, Milano 2006
- Orsolice Marko (1995) *Le Chiese, le teologie, la pace in: Balcani in fiamme* (Petrovic,Papini), ECP, Fiesole 1995
- Palau Josep (1996) *El espejismo yugoslavo*, Ediciones del Bronce, Barcelona
- Pearce J. (2000) *Development, NGOs and Civil Society*, Oxfam, Oxford
- Pirjevec Joze (2001) *Le guerre jugoslave*, Einaudi Torino
- Pugh M. (2001) *Peacebuilding and Spoils of Peace: the Bosnia Herzegovina Experience*, International Peacekeeping 2001
- Ramet, Sabrina (2002) *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia From the Death of Tito to the Fall of Milosevic*. Fourth Edition. Boulder: Westview Press.
- T. Gromes and T. Bonacker. *SHUR wp 05/07. March 2007* Center for Conflict Studies, University of Marburg.

Rieff David (2002) *A Bed for the Night. Humanitarianism in Crisis* (New York: Simon & Schuster, 2002)

Silber, Luara & Alan Little (1997) *Yugoslavia : Death of a Nation*. New York: Penguin Books

Stovel L. (2000) *Confronting Ethnic Chauvinism in a Post-War Environment*. NGOs and Peace Education in Bosnia, Centre for Conflict Resolution, Working Paper 7, Department of Peace Studies, University of Bradford 2000

Stubbs P. (1999) *Social Work and Civil Society in Bosnia- Herzegovina. Globalisation, Neo-feudalism and the State*, in *International Perspectives on Social Work*, pp. 55-64

Stubbs P. (1998) *Civil Questions*, in *New Routes*, Feb. 1998

UNDP BiH (2002) *Human Development Report. Bosnia and Herzegovina 2002*, Sarajevo 2002

Vaux Tony (2001) *The Selfish Altruist*, Earthscan Publication Ltd

Woodward; Susan L. (1995) *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* Washington DC: Brookings